

Культура як атрибут соціуму

Розкрито трактування феномену культури від доби античності до сучасності з урахуванням його контакту з суспільними утвореннями. Простежено взаємозв'язок матеріальних і духовних ознак культури. Проаналізовано явище культурної комунікації. Охарактеризовано проблему цивілізації відносно факту існування культури.

***Ключові слова:** культура, цивілізація, культурна комунікація, матеріальне, духовне.*

Феномен культури є складним і суперечливим явищем. З одного боку, він визначає рівень соціальності людини та може дати оціночну характеристику її діянням, з другого – надає змогу говорити про становлення і формування цивілізації загалом, тобто, тлумачити різноманітні еволюційні процеси в середині неї, цим самим трактуючи цивілізацію як своєрідний організм, що постійно прагне до удосконалення. Факт буття людини здійснюється за рахунок протікання ряду процесів, серед яких можна виділити біологічний і культурний. Якщо перший пов'язаний із фізичним і фізіологічним розвитком, то другий визначає духовну діяльність людини і характеризується позабіологічним рівнем розвитку та існування. Він пов'язаний із виробленням, засвоєнням і передачею звичаїв, традицій, обрядів та визначає характер середовища існування індивідуумів.

Зрозуміло, що явище культури як багатогранного елемента буття соціуму цікавило не одне покоління дослідників. Так, є багато підстав вважати, що одним із перших, хто звернув увагу на людинотворчу функцію культури був Цицерон, подібної точки зору дотримувалися і представники епохи Відродження, а також мислителі німецької класичної філософії Іммануїл Кант і Георг Гегель, вони висловили ідею органічної єдності культури та людини, де культура виконує формуючу функцію, скеровану на становлення індивідуума. Не залишились осторонь даної проблеми і матеріалісти, зокрема Карл Маркс, який відмічає внутрішню гуманістичну суть культури, її скерованість на розвиток особистості, простежує зв'язок між культурою та особистістю, працею та вихованням. Специфічність феномену культури розглядав Макс Вебер, для якого культура була сукупністю духовних символів. Жак Маритен простежував зв'язок культури і релігії, де остання була базою для формування уявлення про людські цінності. Для Клода Леві-Строса значимість культури полягає в її основному надбанні – мові. Анрі Моль відзначив, що культура є витвором штучного середовища і розвивається за рахунок життєдіяльності людини. У наш час інтерес до проблем культури зростає. Так, Б.Малиновський та А.Радкліф-Браун, застосовуючи функціональний підхід, розглядали культуру як гармонійну і статичну цілісність, елементи якої виконують

півну функцію у структурі потреб людини. Ця теорія була продовжена Т. Парсонсом та доповнена ним власною концепцією соціальної дії. Ф. Боас розробив моделі культури, які були систематизовані А. Кребером і К. Клакхоном.

Мета статті полягає у розкритті феномену культури як неоднозначного людського утворення, що здійснює процес соціалізації індивідів, тим самим уводячи їх у сферу духовності, а також у простеженні зв'язку між культурою і цивілізацією як двох взаємозумовлених явищ, чие існування є свідченням прогресивної діяльності людства.

Складність визначення поняття культури у його плюральному (множинному) контакті зі всіма явищами життя суспільства. Так, наприклад, якщо розглянути зв'язок культури з науковим прогресом, то специфічність даних «стосунків» полягає у домінуванні інтелектуальних основ у розвитку культури, тоді логічно обумовленим стає той факт, що культура, яка формує почуття естетичного задоволення і здійснює вплив на духовну сферу особистості, поступово починає втрачати ці характеристики, поступаючи під вплив техногенного розвитку й змінює орієнтири людини з духовних на матеріальні. Якщо простежити зв'язок культури з не менш багатоплановим феноменом – політикою, то можна говорити про їх взаємозалежність, оскільки політична ситуація може визначати подальший напрям розвитку культури, який несите масовий характер і відзначається окультністю предметів – ознак влади, які мають гіпноотичний ефект (символічність «серпа і молота», «робітника і колгоспниці», або так званий помаранчевий бум). Культура ж, у свою чергу, закладає демократичні основи розвитку держав і виконує моралізаторську функцію, що проявляється у процесі гуманізації соціуму. Слово «культура» походить від латинського «cultura» і позначає у Стародавньому Римі обробіток землі. Пізніше воно стало асоціюватися із такими явищами як вихованість, освіченість. У Цицерона існує поняття «культура душі», поряд з яким він виводить словосполучення «культура розуму», що стосується філософії. Тоді, для нього філософія це і є культура, яка подібно до рала, що розпушує землю і покращує її властивості, культивує розум, тобто працює над його удосконаленням. Отже, можна провести символічну паралель: з одного боку, культура – це діяльність людини, скерована на зміну природи, з другого – це чинник, що сприяє розвитку людини як частки природи. Вагомий внесок у розкриття даного явища здійснили американські культурологи Анрі Кребер і Антоні Клакхон та французький культуролог Анрі Моль, які запропонували вражаючу кількість визначень – понад 100 варіантів.

На сьогодні існує близько п'ятисот визначень культури, їх умовно можна класифікувати, виходячи з існування трьох підходів. Описовий підхід тяжіє до статичності у розгляді даного явища і пропонує трактувати культуру як результат усієї людської діяльності, що включає в себе речі та цінності, без яких неможливе повноцінне людське існування. Дескриптивного (або ж описового) підходу притримувались Г. Клем, Е. Тайлор, для яких культура була сумою компонентів, кожен з яких можна дослідити окремо від інших.

Аксіологічний підхід у своїй основі має певний еталон, згідно з яким формується уявлення про культурність і некультурність. У цьому випадку оцінки мають відносний характер і не передбачають зв'язок культури з середовищем (як природним, так і соціальним). Для С. Пролеєва, В. Малахова. С. Кримського факт буття культури є аксіологічним феноменом.

Переважаючи на сучасному етапі є діяльнісний підхід, за якого культура є притаманним лише людині способом діяльності (Ю.Жданов, Є.Боголюбов, Л.Коган, В.Давидович). Таким чином, у широкому розумінні, культура є сукупністю матеріальних, духовних, практичних надбань суспільства, які відображають рівень його розвитку і втілюються в соціальних, естетичних, моральних та інших характеристиках.

У вужчому значенні, культура є сферою духовного життя суспільства і враховує освіту, виховання, творчість, включає в себе організації, які забезпечують функціонування даних процесів.

Також під культурою розуміють і рівень вихованості та освіченості людини, що розглядаються як якості, здатні визначити місце особистості в соціумі та формувати її світосприйняття. Запропоноване твердження стосується розвитку педагогічної думки і простежується у таких теоретиків та практиків як А.Макаренко, В.Ващенко, В.Сухомлинський.

Невіддільними від явища культури є поняття людяності, гуманізму, які свідчать про рівень становлення кожної нації. Людина є складовим елементом культури і створює передумови її розвитку. Матеріальними носіями культури є архітектура, художні полотна, літературні та музичні твори, наукові досягнення дозволяють людині самоствердитись у кожній зі сфер суспільного життя. Культурний антропоцентризм окреслює характер прогресу людства. У свою чергу, форми дегуанізації є антикультурним фактом і здійснюють деградацію людини, яка проявляється у зміні пріоритетів, цінностей у бік негативу, що не відповідає моральним установам суспільства, тому з метою запобігання неприпустимих наслідків, варто забезпечувати духовний розвиток кожного, і в цьому важливе значення має причетність окремо взятої індивідуальності до сфери естетичного, адже почуття прекрасного відіграє велику роль у формуванні гармонійно розвинутої особистості.

В основі культури лежать матеріальні й духовні ознаки, тому стає зрозумілим її розмежування на матеріальну й духовну. Матеріальна культура включає ті предмети, які допомагають людині покращувати власний рівень життя. Тоді, одним з її компонентів є знаряддя праці, які перебувають у зв'язку з технічним розвитком суспільства, і засоби споживання, що є тотожними сфері побуту (одяг, житло та ін.). Вивчення сфери побуту дає нам уявлення про культуру конкретного народу та засвідчує рівень його розвитку в певний історичний час, так, наприклад, після ряду археологічних досліджень, ученими виділено такий період як Трипільська культура.

Проте, поняття культури, зазвичай, асоціюється зі сферою духовного життя людини. Духовна культура є вищим проявом соціалізації особистості і пов'язана з усвідомленням індивідуумом вічності мистецтва, з формуванням естетичних нахилів. Це дозволяє знизити прагматичні поривання людської душі й вивести на вищий рівень свідомості відчуття неглітності буття. Сам термін духовна культура враховує естетичні, філософські, релігійні, політичні та ін. погляди людей і допускає звільнення почуттів від канонізованих правил.

Духовна і матеріальна культура не існують відокремлено. Їхній взаємозв'язок відзначається циклічністю характеру й по чергово впливає на формування статусу людини в суспільстві: матеріальна облаштованість звільняє людину від панічного страху за завтрашній день і підтверджує вислів «нагодована людина – щаслива людина». Але феномен щастя реалізується не лише за рахунок комфортного існування, а й забез-

печується гармонією співжиття особистості з іншими членами колективу, з природою. Таку гармонійність закладають внутрішні поривання людини, які носять гуманістичний характер, відзначаються потягом до прекрасного, любов'ю до ближнього. Проте таке ідеалізоване буття не буде тривати вічно. За словами М.Бердяєва, культура не розвивається безкінечно. Вона несе в собі насіння смерті. У ній містяться початки, які нерозривно тягнуть її до цивілізації. Цивілізація ж є смерть духу культури [1,163–164]. Поняття «культура» співвідносять з поняттям «цивілізація». Цивілізація відіграє особливу роль у розвитку культури, зокрема носить демонстраційний характер її надбань, або ж відображає її крах. Уперше поняття «цивілізація» з'явилося у праці Л.Февра «Цивілізація: еволюція слова та груп людей». У наш час виділяють два типи цивілізацій: західну, яку ще називають «техногенною цивілізацією» і східну, синонімом якої є «традиційне суспільство».

Своїм підґрунтям західна цивілізація має ідеї антропоцентризму. Її сприйняття світового буття має раціональний характер і базується на наукових відкриттях та їх практичному застосуванні. Проте, не завжди дана техногенність має позитивний зміст, результати новітніх перетворень змінюють не лише природу, тобто те середовище, в якому індивідуум прагне відчувати свободу, а й саму свідомість людини, породжуючи суїцидальні нахили (наприклад, такі занепадницькі настрої простежуються у представників культури «емо»).

В основі східної цивілізації лежать ідеї космоцентризму, спрямовані на розкриття індивідуального сприйняття світу кожною людиною. Така цивілізація розглядає людину і природу як єдине ціле, їх гармонійний розвиток здатний забезпечити цілісність світобудови. Отримання знання – це результат духовного розвитку особистості. Саме духовний фактор і визначає рівень сформованості особистості.

Проблема цивілізації була розглянута британцем Арнольдом Тойнбі у праці «Дослідження історії». Дане дослідження стосувалося західної цивілізації. Соціолог запропонував порівняльне дослідження культур, які схожі у своєму життєвому циклі – виникнення, розвиток і занепад. Виникнення цивілізації і її подальший розвиток залежить від уміння реагувати на історичні ситуації, які включають у себе людські і природні фактори. Нездатність правильно розв'язати поставлену проблему закладає передумови появи відхилень у соціальному організмі. Дані аномалії стають причиною занепаду не лише людини, а і всього суспільства загалом. Рушієм цивілізації стає та меншість, яка здатна творчо реагувати на суперечливі явища.

Питирим Сорокін у роботі «Соціальна і культурна динаміка» сформував теорію суперсистем культури та розробив принцип історичного коловороту. Для нього культурний фактор є визначальним у функціонуванні соціальних груп. Він виділив три основні типи культури: чуттєвий, який базувався на чуттєвому сприйнятті дійсності, іденціональний, що характеризувався раціональністю мислення, та ідеалістичний – з домінуючим інтуїтивним видом пізнання. Кожна система втілювалася у сферах суспільного життя, радикальні перебудови у яких відбувалися внаслідок революцій, війн.

Ще одним дослідником цього феномену був представник філософії життя Освальд Шпенглер. Він запропонував теорію локальних культур у праці «Захід Європи». Його культурологія ґрунтується на поняттях «органічного життя», «часу», «душі», «долі», «ритму». Для нього куль-

тура є найвищою цінністю, що присутня в усіх сферах життя і визначає своєрідність кожного народу. Цей феномен у філософа порівнюється з організмом, який має схожість з подібними до нього організмами, проте носить відокремлений характер. Кожна культура проходить стадію виникнення, розвитку, старіння і загибелі. Її життя протікає за чітко визначеними принципами і цінностями. Автор приводить порівнюючу оцінку з рослиною, яка виростає на певній місцевості і перебуває в органічному зв'язку з нею. Єдиної загальнолюдської культури не існує, тому О.Шпенглер виділяє вісім типів культур: єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко-римську, візантійсько-арабську, західноєвропейську і культуру майя. Його цикл розвитку має два етапи: прогресивний етап сходження, який називається культура, і регресивний етап падіння, що визначається як цивілізація. Для кожного культурного організму відводиться певний час на існування – близько тисячі років. Перебуваючи на стадії старіння, культура перероджується у цивілізацію, в якій переважає технічність, а творчість поступово відходить на другий план і з часом гине. Сучасна епоха для філософа є часом загибелі західноєвропейської культури, її подальше переродження буде пов'язане з Росією та Балканами.

Феномен кризи культури не випадкове явище. Гармонійний зв'язок духовної культури з матеріальною починає носити конфліктний характер, що зумовлений хворобливим захопленням певного прошарку суспільства надбаннями якоїсь із зазначених культур і є результатом протиріч між матеріальними досягненнями культури і духовними цінностями та пориваннями людини. Такий конфлікт не є спадковим, оскільки постійні здобутки людства в результаті наукового розвитку накладають свій відбиток на свідомість особистості, яка проявляється у фанатичному тяжінні до культу речей і є причиною зміщення цінностей на сторону матеріальних благ, що закріплюються у соціумі і мають домінуючий характер. Таке технократичне сприйняття дійсності закладає передумови краху гуманітарного типу мислення і спричинює розгляд духовного життя крізь призму науки та техніки.

Становлення інформаційного суспільства здійснює вплив на всі його формуючі компоненти. Якщо раніше новоутворення гармоніювали з явищем культури і структурно вписувалися в нього, то на сьогоднішньому етапі функціонування соціуму, культура повинна пристосовуватися до глобального інформаційного простору. Пристосування можливе за умови діалогу як у середині самої культури, так і між культурами загалом. Внутрішня комунікація відбувається за рахунок контакту між різними видами мистецтва та тими сферами суспільної діяльності, де культура має здатність себе проявити. Крім того, процес спілкування має відношення і до людини, за рахунок міжособистісних контактів здійснюється або ж оновлення вже існуючих культурних утворень, або ж з'являються чергові відкриття, що засвідчують динамічний характер культурного процесу. Комунікативна дія між культурами заповнює ті прогалини, які стали наслідком воєн, катастроф. Таке «партнерство» забезпечує людство від деградації та намагається відстрочити момент перетворення на цивілізацію. Але за сучасних умов ери інформації настає нова стадія трансформації комунікативного життя. Активність інформаційних процесів настільки висока, що стимулює зміни традиційної системи культурної комунікації. Як наслідок розпочинається процес руйнування локального характеру культури. Відбувається перехідний етап, пов'язаний із появою загального комунікаційного простору, що стає властивим для всіх культур і,

водночас, нав'язує їм загальноприйняті стереотипні комунікації [4,36]. У даному випадку існування культур відбувається у межах глобального комунікаційного простору, який здійснює вплив на діалог культур і визначає їх подальше трансформування, що, у свою чергу, формує становлення і розвиток соціуму. У цій ситуації існування культур набуває динамічного характеру і втрачає властиве локальним культурам відчуття стаціонарності.

Якщо говорити про кризу культури, то інтерпретувати її варто як різку зміну комунікаційного простору, що руйнує межі між культурами і створює передумови нового типу культурного єднання [4,36]. Інший зміст даного поняття розкриває різке збільшення швидкості руйнування старих цінностей, стиснення часових меж визначеного процесу, що не дозволяє новим символам і знакам адаптуватися до традиційної знакової системи цінностей [4,37].

Нові цінності, що з'являються як результат глобальних трансформацій, значно відрізняються від традиційних, зміст яких немає ніяких підтекстів і є доступним для сприйняття. У даній ситуації відбувається порушення синхронізації культури [4,37], яке проявляється у нездатності новоутворень швидко адаптуватися до вже існуючих форм. Динаміка формування культурних форм є свідченням постійного руху буття усіх соціальних інституцій.

Глобалізаційні процеси, що є на даний момент типовим явищем, феномен інформатизації визначають як запоруку успішності високого рівня функціонування суспільства і створюють поширення *ratio* навіть у духовну культуру. За К.Ясперсом, технічне домінування над простором, часом і матерією безмежно росте вже не завдяки окремим випадковим відкриттям, а з допомогою планомірної праці, в межах якої саме відкриття стає методичним і досяжним. Людина західного світу, яка завоювала земну кулю, сприяла тому, щоб люди пізнали один одного, зрозуміли значення свого взаємозв'язку всередині людства, продвинулася завдяки таким положенням:

- аціональнізм, заснована на грецькій науці, ні перед чим не зупиняється і введе в існування домінування техніки і розрахунку;

- те, що ми називаємо особистістю, постало у такому вигляді в процесі розвитку людини на Заході і від самого початку було пов'язане з раціональністю;

- західна людина сприймає світ як фактичну дійсність у часі. Лише у світі, а не поза його межами, людина відчуває у собі впевненість. Самобуття і раціональність стають для неї джерелом, з якого вона безпомилково пізнає світ і прагне господарювати над ним [5,296–297].

Криза духовної культури пов'язана з появою так званої масової культури, яка є наслідком інформатизації і несе характер комерційний характер та реалізує себе через індустрію розваг. Орієнтуючись на масу, а не на індивідуальність, вона зачіпає лише ті емоції та почуття, які зумовлюють зомбування людини і стають причиною захоплення банальністю та стереотипністю, що здатні задовольнити тваринні інстинкти. Примітивізм таких процесів блокує духовний розвиток людства.

Сучасна індустрія масової культури, відповідаючи на запити публіки, все більше експлуатує наркотичні функції мистецтва, створюючи грандіозні шоу не як видовища, які можна споглядати, а як простір для існування. Культура як духовна самобудова людини, творчість як метафізична місія, змінюються культурною як ефективним засобом втечі від світу і від самого

себе. Історія європейського індивідуалізму підходить до парадоксальної межі, коли людина існує і не існує водночас. Науково–технічна революція і поява аудіо– відеозасобів прискорюють процес дії руйнівних сил усередині цивілізації, що само по собі є лише наслідком більш глибоких зрушень, які відбулися в духовних основах культури [2,162–163]. Людина масового суспільства – це людина, яка не має змоги реалізуватися. Вона не виконує своє головне завдання, тобто не прагне до розвитку, який би дозволив їй удосконалитися. Така особа не одухотворює світ біля себе, вона не здатна дати відповідь на виклики соціальності. Одним із таких небезпечних викликів є маніпулювання свідомістю, це чинник, який здійснює випорожнення душі. Лише завдяки моральному удосконаленню людина здатна вийти з даної кризової ситуації. Таке моральне удосконалення пов'язане з викоріненням егоїзму і сприяє духовному розвитку особистості, чим усуває наближення Кінця [3,5].

Явище культури визначає дієвий характер суспільства і спонукає до постійного трансформування і функціонування усіх його складників, які б дозволили вирішити проблему існування людини як елемента, здатного впливати на стадії розвитку цивілізацій. Своєрідне життя цивілізації зумовлене тими цілями, які окреслює кожна культура у процесі свого становлення. Людина як конструктор культури повинна дбати про характер розвитку власної особистості, визначивши при цьому той рівень культурності, який би сформував її як частку соціуму.

Література

1. Бердяев Н. Смысл истории. – М., 1990.
2. Блюменкранц М. Глобальные проблемы современного культурного процесса // Вопросы философии. – 2006. – №5. – С.160–165.
3. Киселев Г. Смыслы и ценности нового века // Вопросы философии. – 2006. – №4. – С.3–17.
4. Миронов В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С.27–44.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Чухно В.И. Культура как атрибут социума

Раскрыта трактовка феномена культуры от эпохи античности до современности, учитывая его контакт с социальными образованиями. Показано связь материальных и духовных особенностей культуры. Проанализировано явление культурной коммуникации. Дана характеристика проблемы цивилизации относительно факта существования культуры.

Ключевые слова: культура, цивилизация, культурная коммуникация, материальное, духовное.

Chuchno, V.I. The culture as on attribute of society

The phenomenon of the culture is analyzed from the ancient time to the modern time as well as its contacts with social creations. The relations of material and spiritual characteristics of the culture are described. The phenomenon of cultural communication is studied. The problem of civilization is characterized in the article.

Key words: culture, civilization, cultural communication, material, spiritual.